

НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М.П.ДРАГОМАНОВА

ДОРОШЕНКО СВІТЛАНА МИХАЙЛІВНА

УДК 81'276.6:81'373.46

**ФОРМУВАННЯ ТА РОЗВИТОК
УКРАЇНСЬКОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ НАФТОГАЗОВОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ**

10.02.01 – українська мова

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Київ - 2004

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі стилістики української мови Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник – академік АПН України,
доктор філологічних наук, професор
МАЦЬКО Любов Іванівна,
Національний педагогічний університет
імені М.П.Драгоманова, завідувач
кафедри стилістики української мови.

Офіційні опоненти: доктор філологічних наук, професор
ЖАЙВОРОНОК Віталій Вікторович,
Інститут мовознавства імені О.О.Потебні,
провідний науковий співробітник відділу
загальнослав'янської проблематики та
східнослов'янських мов;
кандидат філологічних наук,
старший науковий співробітник
СИМОНЕНКО Людмила Олександрівна,
Інститут української мови НАН України,
провідний науковий співробітник
відділу термінології та ономастики.

Провідна установа - Інститут філології Київського національного університету імені
Тараса Шевченка, кафедра сучасної української мови,
Міністерство освіти і науки України, м. Київ.

Захист відбудеться “_15_” _червня_ 2004 року о _14³⁰___ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 26.053.04 у Національному педагогічному університеті імені М.П.Драгоманова, 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова, 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

Автореферат розіслано “_13_” __травня_____ 2004 року.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Гальона Н.П.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Термінологічна лексика посідає помітне місце у словниковому складі будь-якої розвиненої літературної мови. Всебічне вивчення термінологічної лексики і змін у ній сприяє глибшому осягненню закономірностей розвитку лексичної системи мови в цілому.

На сучасному етапі дослідження термінології проходить у двох напрямках: теоретичному й практичному. До теоретичних питань термінознавства належить вивчення природи терміна, закономірностей творення термінологічної лексики, її структури, семантики, шляхів поповнення терміносистем. Такі проблеми розроблялися як зарубіжними вченими (Г. Винокур, В. Даниленко, Д. Лотте, Т. Канделакі, О. Реформатський), так і українськими (Т. Панько, А. Крижанівська, Л. Симоненко, І. Ковалик, Т. Кияк). Розв'язання цих питань здійснюється і шляхом розгляду окремих термінологій. На сьогодні в українському термінознавстві об'єктами дослідження стали такі терміносистеми: біологічна (Л. Симоненко), військова (Л. Мурашко), геологічна (М. Годована), гідромеліоративна (Л. Малевич), друкарська (Е. Огар), економічна (О. Чуєшкова, Т. Дячук), металургійна (Н. Ктитарова), машинобудівна (О. Литвин), медична клінічна (Н. Місник, І. Корнейко), мінералогічна (Н. Овчаренко), науково-технічна (Т. Михайлова), пожежно-технічна (О. Кучеренко), психологічна (Л. Веклинець), судової медицини (Т. Лепеха), фізична (І. Процик), хімічна (Г. Наконечна) та ін. Результати досліджень дають змогу простежити історію розвитку термінологій, природу терміна та його роль і місце у загальній системі української літературної мови, виявити мовні та позамовні чинники, що впливають на перебіг мовних процесів у галузевих терміносистемах, сприяють упорядкуванню та стандартизації термінів.

Практичним напрямом у термінознавстві є створення галузевих термінологічних словників, що відображають сучасний стан галузевих термінологій.

Унормування й стандартизація будь-якої термінології можливі лише за умови всебічного вивчення конкретних терміносистем як у їх синхронному зрізі, так і в діахронії. Однак розв'язання проблем упорядкування терміносистем слід починати із з'ясування основних тенденцій їх історичної еволюції. Наукова термінологія є органічною частиною загальнонаціональної мови, тому встановлення системних ознак термінології окремої мови можливе лише на основі вивчення загальномовних закономірностей, оскільки термінологічна система є одним із проявів цих

закономірностей.

На сучасному етапі розвитку світової промисловості велике значення мають такі енергоносії, як нафта і газ, оскільки практично немає такої галузі економіки, де б не використовувалися вони або продукти їх перероблення. Україна має значні запаси нафти і газу, що сприятиме подальшому розвитку нафтогазодобувної та переробної промисловості, тому актуальним на сьогодні є вивчення й упорядкування терміносистеми цієї галузі. Збиранням і лексикографічною систематизацією термінології нафтогазової промисловості почали займатися у 90-х роках ХХ століття, проте лише поодинокі назви, що ввійшли до складу цієї терміносистеми, принагідно аналізувалися з погляду їхньої етимології, словотвірної будови та функціонування в окремих працях, у яких досліджувалася технічна й гірнича термінологія взагалі.

Актуальність дослідження полягає в тому, що українська термінологія нафтогазової промисловості ще не була об'єктом комплексного монографічного дослідження. Всебічний розгляд терміносистеми нафтогазової галузі зумовлений насамперед практичними потребами суспільства. З'ясування загальних і специфічних закономірностей організації терміносистеми нафтогазової промисловості на різних етапах становлення, аналіз процесів творення термінів, дослідження їхнього складу з погляду походження сприятиме впорядкуванню всієї терміносистеми, її стандартизації, дозволить прогнозувати тенденції подальшого розвитку, водночас сприятиме досягненню належного рівня мовного забезпечення зазначеної сфери, окреслить зв'язки з іншими терміносистемами.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дослідження є одним із напрямів опрацювання наукової теми "Стилістика української мови" кафедрою стилістики української мови Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова та пов'язане з проблемами, над якими працюють у відділі термінології та ономастики Інституту української мови НАН України.

Тема дисертації затверджена Вченою радою Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (протокол № 5 від 27 грудня 2001 р. та закординована бюро Наукової ради Інституту мовознавства імені О.О. Потебні (протокол № 1 від 12 лютого 2002 р.)

Метою дисертаційної роботи є комплексно дослідити українську термінологію нафтогазової промисловості, виявити і проаналізувати особливості її формування і функціонування.

Поставлена мета передбачає розв'язання таких **завдань**:

- описати основні етапи формування української термінології нафтогазової промисловості;
- дослідити склад української термінології нафтогазової промисловості з погляду походження;
- провести лексико-тематичну класифікацію аналізованої термінології;
- виявити закономірності функціонування досліджуваної термінології; проаналізувати причини й особливості перебігу лексико-семантичних процесів в українській термінології нафтогазової промисловості;
- визначити шляхи та способи творення термінів нафтогазової промисловості, описати найпродуктивніші термінотвірні моделі;
- дати практичні рекомендації щодо унормування і стандартизації української термінології нафтогазової промисловості на сучасному етапі.

Об'єктом дослідження є українська термінологія нафтогазової промисловості.

Матеріалом дослідження стало близько 12 тис. українських термінів нафтогазової промисловості.

Предметом дослідження є процес формування української термінології нафтогазової промисловості, її лексико-семантичні та структурно-словотвірні особливості.

Методи дослідження. Мета роботи, завдання й специфіка об'єкта і предмета дослідження зумовили використання як основного описового методу дослідження, що охоплює лінгвістичні спостереження, порівняння, узагальнення та класифікації. Дослідження плану змісту термінології, уточнення семантичної структури одиниць здійснювалося шляхом використання дефінітивного, етимологічного й елементів дистрибутивного аналізу. У полі зору дослідження були також синхронний та діахронний аспекти.

Джерелами дослідження послужили лексикографічні праці різного спрямування – загальномовні, спеціалізовані, енциклопедичні, перекладні тощо. Крім того, термінологічний матеріал добирався з наукових праць, довідників, підручників, посібників і періодичних видань.

Наукова новизна роботи. У пропонованому дослідженні уперше в українському мовознавстві об'єктом комплексного системно-функціонального та синхронно-діахронного аналізу стала українська термінологія нафтогазової промисловості. До аналізу залучено фактичний матеріал, більша частина якого не була предметом спеціального дослідження. У роботі систематизовано відомості про природу

терміна, введено поняття “термінологія нафтогазової промисловості”. На основі польового принципу опису мовних угруповань терміносистему нафтогазової промисловості вперше проаналізовано як польову структуру, у складі якої виділено лексико-тематичні групи за екстралінгвальними ознаками. Вперше в українському термінознавстві узагальнено спостереження над термінологією нафтогазової промисловості на різних етапах її формування, простежено способи та шляхи збагачення термінофонду, особливості перебігу лексико-семантичних процесів у досліджуваній термінології, а також вироблено рекомендації щодо унормування термінології нафтогазової промисловості на лексичному та словотвірному рівнях.

Теоретичне значення роботи полягає у поглибленні відомостей про загальні напрями розвитку словникового складу української мови, зокрема спеціальної лексики, про закономірності формування і становлення української термінології нафтогазової промисловості. Проведений аналіз терміносистеми нафтогазової справи дає глибше уявлення про системну організацію не лише досліджуваної термінології, а й термінологічної лексики української мови взагалі, про різні типи взаємозв'язку та взаємодії лексико-семантичних одиниць у її межах. Запропонований аналіз буде сприяти впорядкуванню та стандартизації термінології нафтогазової промисловості.

Практичне значення. Узагальнені в дослідженні результати спостережень можуть бути використані при укладанні тлумачних та перекладних словників із термінології нафтогазової справи, при написанні підручників та посібників із лексикології й термінознавства. Одержані результати можуть бути застосовані в навчальному процесі – у підготовці та викладанні спецкурсів із термінознавства студентам як філологічного, так і нефілологічного, зокрема нафтогазопромислового, профілю.

Апробація та впровадження результатів дослідження. Окремі розділи і вся дисертаційна робота обговорювалися на засіданнях кафедри стилістики української мови Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Основні теоретичні положення та результати дослідження викладено в доповідях на науково-звітних конференціях викладачів і аспірантів Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (Київ, 2002, 2003, 2004), IV Міжнародній науковій конференції “Проблеми української термінології” (Львів, 2002), Всеукраїнській науково-практичній конференції “Молодь, освіта, наука, культура і національна свідомість” (Київ, 2002), Міжнародній науково-практичній конференції “ABIA-2003. Гуманітарна освіта в технічних вищих навчальних закладах: проблеми та перспективи”

(Київ, 2002), Всеукраїнській науковій конференції “Українська термінологія і сучасність” (Київ, 2003). Матеріали дисертаційного дослідження були використані в процесі викладання курсу “Українська мова за фаховим спрямуванням” студентам Полтавського національного технічного університету імені Ю. Кондратюка (довідка про впровадження № 62 від 26.02.2004) та Полтавського геологорозвідувального нафтового технікуму (довідка про впровадження № 104 від 24.02. 2004).

Публікації. Основні положення роботи висвітлено у 9 публікаціях, із них 6 – у фахових виданнях, затверджених ВАК України.

Структура дисертації. Робота складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаної літератури (231 найменування), списку використаних джерел (41 найменування). Обсяг дисертації без списків використаної літератури та джерел – 168 сторінок, загальний обсяг роботи – 191 сторінка.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У *вступі* обґрунтовано вибір теми, її актуальність, наукову новизну, практичну та теоретичну цінність роботи, визначено об'єкт і напрямки дослідження, сформульовано мету, завдання й методи аналізу матеріалу, наведено дані про апробацію роботи, а також висвітлено питання, пов'язані з проблемами визначення понять “термін”, “професіоналізм”, “термінологія” у лінгвістиці.

У *першому розділі* – “**З історії формування та розвитку української термінології нафтогазової промисловості**” – з'ясовано, що становлення термінології нафтогазової промисловості тісно пов'язане з історією розвитку української літературної мови та промисловості відповідної галузі.

Умовно можна виділити кілька етапів формування аналізованої термінології, що збігаються з основними періодами розвитку всієї української науково-технічної термінології: 1) з XIII ст. і до кінця XIX ст.; 2) кінець XIX ст. – 20-і роки XX ст.; 3) 30 – 80-і роки XX ст.; 4) 90-і роки XX ст. – початок XXI ст.

В Україні про наявність нафти в її надрах було відомо давно, нафтопрояви були виявлені в копаних колодязях та грязьових вулканах на Керченському півострові ще в III ст. до н.е. А найдавніші письмово зафіксовані відомості про карпатську нафту відносять до першої половини XVI ст. Вперше номен *нафта*, за свідченнями В. Німчука, з'явився в літописах XIV ст., він запозичений із грецької мови, в яку ввійшов з іранської та арабської: *nafth*, *nift* від *nafatha* – кипіти. Цю ж ознаку клекотіння, бурління, що

супроводжувало вихід нафти на поверхню земної кори, ймовірно, було покладено в основу і праслов'янської назви *кип'ячка*. Крім того, для позначення маслянистої горючої рідини переважно у західній частині території сучасної України використовували лексему *ропа*, запозичену з польської мови зі значенням “тірська смола”.

Термін *газ* є штучним утворенням бельгійського хіміка І.Б. ван Гельмінта (1577-1644) на основі латинського *chaos* або німецького *gächen* – кипіти. Можна припустити, що до того часу, як цей термін потрапив у праслов'янську мову на території сучасної України газ, як і нафту, називали *кип'ячкою*.

Про зародження української виробничої термінології нафтового промислу свідчить і те, що в українську частину загальномовних словників XVI – XVII ст. (“Лексис” Лаврентія Зизанія (1596 р.), “Лексикон славенороський” Памви Беринди (1627 р.), “Синоніма славенороськая” невідомого автора (XVII ст.), “Лексикон славено-латинський” Є. Славинецького та А. Корецького-Сатановського (XVII ст.)) входять такі спеціалізовані лексеми зі сфери нафтогазової промисловості, як *нафта*, *ропа*, *помпа* тощо.

Одними з перших літературних творів, які фіксують народні назви реалій нафтогазової галузі, є повість І. Франка “Борислав сміється” та цикл оповідань “Борислав. Картини з життя підгірного народу”. Спеціальні назви періоду зародження термінології нафтогазової промисловості (*кибель*, *шнур*, *корба*, *перевесло*, *котел*, *бочка*, *нафта*, *кип'ячка*, *ропа*, *парафіна*, *віск*, *цезезина*, *бензина*, *газоліна*, *нафтарня*, *нафтова яма*, *закін*, *копальня*) характеризуються відсутністю дефініцій, образністю, великою кількістю фонетичних та орфографічних варіантів, впливом діалектного середовища.

Після зародження нафтогазової науки (кінець XIX ст.) питання термінології стали особливо актуальними. У цей час проблемами термінології зацікавлюються і наукові товариства у Львові та Києві. Видаються збірники цих товариств, у яких друкуються термінологічні матеріали. Значною подією для української науково-технічної термінології стало створення Інституту української наукової мови (1921 р.). Діяльність Інституту стала логічним продовженням здобутків кінця XIX ст. і ґрунтувалася на фундаменті, закладеному дослідженнями українських лінгвістів, письменників, учених, об'єднаних навколо Наукового товариства імені Т. Шевченка.

Окремо термінологія нафтогазової справи не досліджувалася ні у технічному, ні у природничому відділах Інституту, але значна частина термінів, що обслуговують нафтогазову галузь, піддавалася лексикографічному опису у “Словнику геологічної

термінології (Проект)” Тутковського П.А. (1923 р.) та “Словникові гірничої термінології (Проект)” Василенка П., Шелудька І. (1931 р.). Ці видання мали велике значення для розвитку української термінології нафтогазової промисловості. Крім того, у 20-ті рр. поживалася діяльність україномовних технічних часописів, які друкували матеріали про видобування і перероблення нафти. Це також сприяло тому, що у досліджуваний період функціонувала досить розвинена терміносистема нафтогазової справи, здатна задовольнити потреби фахівців.

Ліквідація у 1933 р. Інституту української наукової мови – осередку української науково-технічної термінології – відбилася й на стані термінології нафтогазової промисловості. Було загальмовано подальший розвиток української науково-технічної мови, заборонені й вилучені з користування галузеві словники, підготовлені й видані зазначеним науковим закладом, вилучено або замінено за зразком російської мови значну кількість питомих українських термінів (*копальня – шахта, копань – котлован, паля – свая, острішок – юбка (ізолятора), масний – жирний, цебер – баддя, лупак – сланець, зложище – поклад, уламок – осколок, пастка – западня (газова), верчення – свердління* та ін.).

У Радянській Україні з 1933 р. практично перестали виходити технічні періодичні видання українською мовою. В 1939 р. Західну Україну, яка була осередком розвитку української термінології ще з другої половини XIX ст., приєднали до складу Радянського Союзу. Термінологія нафтогазової промисловості, як і термінології інших галузей промисловості, стала переважно російською. У 1959 р. вийшли “Російсько-український геологічний словник”(19 тис. термінів, укладачі: С. Головащук, І. Соколовський) та “Російсько-український гірничий словник” (20 тис. термінів, укладачі: О. Ковшуля, М. Гармаш, М. Зільман), які, незважаючи на певну недосконалість та екстралінгвальні чинники (малий тираж україномовної спеціальної літератури, певна орієнтація на термінологію російської мови тощо), сприяли розвитку української термінології нафтогазової промисловості. Хоч в Україні у 70 – 80-ті роки розвивалася нафтогазова наука і промисловість, спеціальна і навчальна література українською мовою майже не виходила.

Становище змінилося після 1991 р., коли Україна стала незалежною державою. Почала видаватися наукова і фахова література українською мовою, з’явилося чимало термінологічних галузевих словників. Справа української науково-технічної термінології набула державного значення. Побачили світ такі словники з термінології нафтогазової промисловості: “Російсько-український нафтогазопромисловий словник”

(укладачі В. Бойко та інші – 1992); “Англо-українсько-російський словник із нафтогазопромислової справи” (укладач Ю. Бугай – 2000), О.І. Акульшин, О.А. Акульшин, В. Кучеровський “Російсько-український термінологічний словник із нафтопромислової справи” (1998); Р. Яремійчук, Л. Середницький, З. Осінчук та інші “Англо-український нафтогазовий словник” (1998), “Енциклопедичний словник морських нафтогазових технологій: укр. – рос. – англ.” (укладач І.А. Франчук – 2003) й ін.

Українська терміносистема нафтогазової промисловості протягом усього періоду розвитку і становлення творилася на основі загальнонаціональної мови, саме тому основна маса термінів на позначення виробничих дій та операцій у складі аналізованої термінології власномовного походження. Проте жодна природно сформована мова не здатна забезпечити термінотворення власними ресурсами без залучення лексичних та словотвірних засобів інших мов. Аналізована термінологія неоднакова з погляду походження, що пов’язано як із мовними причинами, так і з позамовними, серед яких: високий рівень розвитку науки і техніки в країнах Європи та Америки; загальний вплив певної нації, мова якої є носієм панівної на той час культури; мовна “мода” тощо. Щодо внутрішньомовних причин запозичень, то це насамперед природна обмеженість лексичних ресурсів кожної мови та відсутність на цей час у мові власних адекватних засобів словотвору для передавання нового поняття.

Найбільшу і найдавнішу частину запозичень у складі досліджуваної терміносистеми становлять грецизми та латинізми (*операція, конденсація, дистиляція, антикліналь, асфальт*). За ними йдуть іншомовні терміни німецького (*муфта, шайба, шланг*), французького (*монтаж, експлуатація*) й англійського походження (*крекінг, газгольдер*). Крім того, серед термінів нафтогазової справи функціонують так звані гібридні (основа власномовна, а афікси запозичені або навпаки) і комбіновані терміни (складні слова, одна частина яких є запозиченою, а інша – питомою).

Отже, українська термінологія нафтогазової промисловості є сукупністю спеціальних назв на позначення реалій зазначеної галузі, що історично сформована на національному ґрунті із залученням запозичень з інших мов.

У другому розділі - **“Лексико-семантична організація української термінології нафтогазової промисловості”** – досліджувана термінологія розглядається як автономна і відносно замкнена польова структура, не позбавлена впливів загальноновживаної мови та термінологій інших галузей. До її складу входять, крім термінів, що безпосередньо стосуються нафтогазової справи (*дистилят, нафтени,*

газойль, буріння), загальнонаукові (*система, метод, принцип, критерій*), загальнотехнічні (*прилад, пристрій, машина, установка*) й термінологічні одиниці міжсистемного рівня (*клапан, інструмент, плунжер, підвіска, труба*).

З огляду на систему понять, на яких базується досліджувана терміносистема, пропонується класифікація термінів нафтогазової промисловості за 12 лексико-тематичними групами: назви дій, процесів та операцій, пов'язаних із видобуванням нафти й газу; назви способів, режимів та методів виконання робочих операцій і процесів; найменування машин, механізмів, пристроїв, пристосувань, знарядь праці та деталей, що використовуються при бурінні, розробленні й експлуатації нафтових і газових родовищ; назви властивостей, якостей предметів, явищ, процесів та назви станів; назви хімічних елементів, речовин і матеріалів, що застосовуються в нафтогазовій промисловості; назви геологічних явищ, понять, гірських порід; назви величин; назви підприємств, приміщень і споруд спеціального призначення та їх частин; найменування вимірювальних приладів; назви професій і спеціальностей; назви наукових галузей та галузей промисловості, пов'язаних із нафтогазовим виробництвом; назви одиниць вимірювання.

Оскільки термін є словом або сталим словосполученням літературної мови, а термінологія входить до складу мовної системи як одна з її підсистем, відповідно всі основні лексико-семантичні процеси літературної мови відбуваються й у термінології в межах, що не порушують семантичної визначеності терміна. Проте слід зауважити, що функціонування таких лексико-семантичних явищ, як полісемія, омонімія, синонімія та деякою мірою антонімія, дещо відрізняється від дії цих самих явищ у загальнолітературній мові.

Причинами виникнення синонімічних рядів в українській термінології нафтогазової промисловості є: 1) паралельне вживання автохтонного та іншомовного термінів з тим самим значенням: *зневоднення – дегідрація (нафти), пелетрація – пластичність, переганяння – дистиляція (нафти)*; 2) мовна економія, що породжує синонімію різних структурних рівнів, наприклад утворення однослівних складноскорочених назв з окремих компонентів, що входять до складу терміна-словосполучення: *теплова ізоляція – теплоізоляція, вміст тепла – тепловміст*; використання повних форм та ініціальних аббревіатур: *глибинне сейсмічне зондування – ГСЗ, самохідна установка для електропрогрівання свердловин – СТЕПС*; 3) загальнономовна синонімія (терміни або відбираються із того ряду літературних синонімів, що вже існують, або створюються за їх зразком): *крихкий – ламкий, пробуксовування –*

проковзування; 4) пояснення понять шляхом опису їх істотних ознак, тобто так звана дефінітивна синонімія: *газолін – газовий бензин*.

Синонімія у термінології нафтогазової промисловості має два різновиди: абсолютна, або термінологічна дублетність (*трос – линва, насос – помпа*), та відносна (*твердіння – тужавіння*). Більшість становить абсолютна синонімія, яка є результатом безперервного розвитку нафтогазової науки й виробництва, що спричиняє появу нових номінацій, іншомовних запозичень і намагання дати їм власні назви, а також бажання найточніше найменувати те чи інше поняття (*десульфатизація – знесірчення, дефлектометр – похиломір*). Зі структурного боку синонімізуються термін-слово і термін-слово (*натуральний – природний*), термін-словосполучення й термін-словосполучення (*сухе буріння – буріння без промивання*), термін-слово і термін-словосполучення (*гіпан – гідролізований поліакрилнітрин*), термін-словосполучення та аббревіатура (*цех із видобування нафти і газу – ЦВНГ*).

Варіанти розглядаються у термінології нафтогазової промисловості як тотожні за значенням спільнокореневі термінологічні одиниці, що розрізняються деякими розбіжностями знакової форми в межах того самого денотата: місцем наголосу, фонемами, афіксами або їхнім поєднанням (О. Радченко). У складі терміносистеми нафтогазової промисловості виявлено такі різновиди формальних варіантів: фонетичні (*ймовірність – імовірність, нержавіючий – неіржавіючий; фланцева – флянцева (заглушка)*), акцентні (*водопрові'дний – водопровідни'й*), граматичні (*цезезин – цезезина, парафін – парафіна*), словотвірні (*обертвовий – обертальний, газозбірник – газозбирач*) та синтаксичні (*кріплення свердловин – свердловинне кріплення*). Хоч варіантність термінів можна розцінювати як небажане явище в галузевій термінології, водночас – саме варіанти (більшою мірою це стосується словотвірних) відображають внутрішні закони розвитку мови, допомагають віднайти найвиразніші мовні засоби для передавання певних понять.

Антонімічні зв'язки пронизують усю науково-технічну мову, виступаючи одним із чинників її системності. В основі антонімії лежать істотні особливості об'єктивної дійсності, що відображаються як протилежні поняття в логіці й антонімічні значення в мові. Терміни-антоніми утворюють пари, що виражають контрарні (протилежні) і комплементарні (взаємопов'язані) відношення в межах терміносистеми (*газ сухий – газ сирий, надземний – наземний – підземний газопровід*). Зі структурного боку серед термінів нафтогазової промисловості виділяємо різнокореневі, або лексичні (*повітрянагрівач – повітроохолоджувач*), та спільнокореневі, або граматичні

(*компресорний – безкомпресорний газліфт*), антонімічні назви. Причому лексичних антонімів у складі досліджуваної термінології значно менше, ніж граматичних. Кожна пара антонімів у досліджуваній термінології протиставляється за одним із семантичних компонентів: локалізація, час, напрямок, спосіб дії, походження, якісні й кількісні ознаки тощо.

Виявлено також переплетення синонімічно-антонімічних зв'язків у терміносистемі нафтогазової справи, що виявляються у парних чотиричленних (*скид поздовжній = скид горизонтальний – скид поперечний = скид вертикальний*) та непарних тричленних (*газ сухий – газ сирий = газ жирний*) структурах.

Полісемію в термінології розуміють як функціонування слова в кількох різних значеннях, обов'язково пов'язаних між собою певними відношеннями, лініями семантичного розвитку. Передумовою розвитку багатозначності є рухомість структури лексичної одиниці, завдяки якій знак набуває нового змісту на основі подібності (метафора) чи суміжності (метонімія) цього поняття з іншими. У досліджуваній терміносистемі полісемія має свої особливості, що виявляються, зокрема, у характері семантичної мотивації між прямим та похідним значеннями – переважає радіальна. Найчастіше внутрішньосистемна полісемія в термінології нафтогазової промисловості є результатом метонімічних перенесень (*проникність, пористість, гідромеханіка, розвідка*). Міжсистемна полісемія виникає у тих випадках, коли той самий термін функціонує в різних галузевих терміносистемах із практично незмінним семантичним ядром, але різним набором периферійних сем (термін *діафрагма* – у медицині, гідромеліорації, фотосправі, автомобільній та нафтогазової галузі). Зовнішньосистемна полісемія у складі досліджуваної термінології найчастіше є результатом термінологізації загальноживаної лексики (*крок, зона, запас, складка, ложка* тощо). Багатозначність у термінології розглядають як небажане явище, оскільки вона може заважати правильному розумінню й перекладу термінів, тому одним із першочергових завдань термінологів є подальше зменшення кількості внутрішньо системних полісемантів у складі термінології нафтогазової промисловості.

Омонімічні відношення у складі аналізованої термінології базуються на однаковості звучань різних значень, що не взаємодіють. Терміни-омоніми найчастіше утворюються внаслідок розвитку загальномовної полісемії, коли лексико-семантичні варіанти повністю розмежовуються, втрачаються метафоричні й метонімічні відношення між головним і похідними значеннями (*елеватор*¹ (пристрій, призначений для захоплення і утримування бурильних труб при спуско-піднімальних операціях),

*елеватор*² (зерносховище, обладнане пристосуваннями для сушіння, зберігання тощо великої кількості зерна), *елеватор*³ (хірургічний інструмент, яким видаляють із м'яких тканин роздроблені кістки)), випадкового звукового збігу слів, різних за походженням (*борт*¹ ← голл. *boord*, нім. *Bord* (бокова стінка судна; бічна частина палуби, вантажного автомобіля, відкритого товарного вагону); *борт*² ← голл. *boort* (сірі або чорні алмази з дефектами і неправильної форми, що їх використовують для технічних цілей)), та особливостей словотворення (*бензосуміш*¹ - бензинова суміш, *бензосуміш*² - бензолова суміш). Про досить високий ступінь унормованості аналізованої терміносистеми свідчить те, що найбільш поширеними у її складі є зовнішньосистемний та міжсистемний різновиди омонімії, які не створюють проблем із розумінням термінів.

Гіпер-гіпонімічні та голо-партитативні відношення, виявлені у термінології нафтогазової промисловості, є важливим чинником системної організації цієї терміносистеми, оскільки вони відображають взаємозумовленість та ієрархічність понять нафтогазової галузі.

Таким чином, лексико-семантичні явища в термінології нафтогазової промисловості характеризуються специфікою виявлення, що засвідчує відносну самостійність термінології як підсистеми літературної мови.

Третій розділ – “Словотвірні-структурні особливості термінів нафтогазової промисловості в українській мові” – присвячений основним способам творення українських термінів нафтогазової промисловості. Загальні закони деривації і функціонування термінологічної лексики такі ж, як і відповідні закони в загальноживаній лексичній системі. Проте творення термінології нафтогазової промисловості має свої особливості, що виявляються в продуктивності способів, засобів та моделей термінотворення. Для досліджуваної термінології найпродуктивнішими є лексико-семантичний, морфологічний та синтаксичний способи термінотворення.

Одним із найважливіших для творення термінів є лексико-семантичний спосіб, що полягає у повторному використанні вже відомих лексичних номінативних засобів у новій для них функції найменувань (В. Телія). У роботі проаналізовано три способи вторинної номінації: звуження значення загальноживаного слова, метафоричні та метонімічні перенесення значення, що ґрунтуються на поняттєвих зв'язках і виступають своєрідним способом показу системних зв'язків між поняттями нафтогазової промисловості. Залежно від основи метафоричного перенесення в аналізованій термінології досліджено терміни, утворені метафоричним перенесенням на основі подібності позначуваних предметів за формою (*зуб*, *цита*), за виконуваними

функціями (*сорочка, ключ*) та за формою і за функціями одночасно (*жила, коліно*). Виявлено такі види метонімічних перенесень значення: назва розділу науки – через назву об'єкта її вивчення чи методу (*гідромеханіка, мінералогія*), результат дії позначається через назву самої дії (*відхилення, заглиблення*), назва властивості – через назву величини (*опір, напруження*), назва процесу – через назву обладнання, сукупності пристроїв (*ізоляція, кріплення*) тощо.

Морфологічний спосіб творення представлений такими різновидами: афіксацією, композицією та меншою мірою аббревіацією. Афіксація (суфіксальний, префіксальний та префіксально-суфіксальний способи) є досить поширеною як серед питомих, так і серед іншомовних термінів. У роботі виділено найпродуктивніші афікси для творення різних лексико-тематичних груп. Так, для назв пристроїв та механізмів характерні суфікси **-ор, -ер, -ач, -ик, -ник, -ар, -ак** і т. ін. (*нагнітач, зрошувач, хвостовик, живильник, глушник*); для назв професій – **ар (-яр), -ик, -ник** (*шліфувальник, шахтар, бурильник*) для назв процесів, дій, операцій – **-нн(я), -анн(я), -енн(я), -аці(я), -і(я)** тощо (*живлення, буріння, поглинання*), для найменувань деталей, механізмів й іншого застосовуються префікси **під-, над-, не-** (*під'ярус, наддолотник, негорючий*). Крім суфіксів і префіксів, які запозичені із загального морфологічного фонду, терміни нафтогазової справи використовують і власне термінологічні суфікси (**-ин, -от, -ат, -ит (-іт)**) та префікси (**су-, суб-**).

Основоскладання є одним із найпродуктивніших різновидів морфологічного способу творення в термінології, оскільки створені завдяки композиції терміни мають ряд суттєвих переваг перед іншими номінаціями. Вони коротші за словосполучення і водночас можуть висловити в одному слові два або більше понять відповідної галузі знань, виступаючи, таким чином, засобом мовної економії. Структурно-генетичний аналіз показав, що у складі досліджуваної термінології існує три різновиди композитів залежно від походження їх складових частин: 1) терміни, утворені поєднанням двох чи більше власномовних елементів: *теплообмінник, трубозгинач, витратомір*; 2) терміни, до складу яких входять національні та іншомовні частини: *термодія, каверноутворення, термозаводнення*; 3) терміни, складовими компонентами яких є запозичені терміноелементи: *гіпоцентр, термофон, вібросейсмограма*.

Àè³éáíí é îèñàíí 8 ñäæéæ ôâððáíý ñèèàáíèð òâðí³í³â ³ç íàð³íáèüíèð êîñííáíò³â, 2 ñäæé³ òâðí³í³â, áí ñèèàáó ýèèð óðíäýòü ³íñííáí³ áèáíáíòè ³ 3 ñäæé³ òàè çâáíèèð ã³âðèèèèð òâðí³í³â. Íáèá³èüø óæèâáíèèè òâðí³íáèèáíáíòàèè ³íñííáííáí ñðíâæáííý ° òàè çâáí³ áâðííððâíè: ã³âðí-,

âĕâĕððĭ-, òððáĭ-, ààðĭ-, ĭĕðĭ-, ãáĭ-, òàĕĭæ òĕĭĭâ³ ĭĭðòĭĕðòĕáĭ³ ĕĭĭĭĭáĭòĕ- -ãðáð, -ĭáððĭ³ĵ,
-ĕàðĭðàæ, -ĕĕ³ĭáĕĭ, -ĭĭðð³ĕĭ. Ñĕĭâĭĭĕĕââáĭĵ â àĭâĕ³ĕĭâĭ³ĕ ðáðĭ³ĭĭĕĭðáĭ³ ° ĭáĭð ĭðĭâòĕðĕáĭĕĭ.

Поява аббревіатур пов'язана з прагненням мовців стисло виражати складні найменування нових понять, економніше висловлювати думки. Взагалі для термінології характерний такий спосіб творення, однак у термінології нафтогазової промисловості його продуктивність обмежена. В аналізованій термінології найбільш продуктивна ініціальна аббревіація (*самохідна установка для електронагрівання свердловин – СТЕПС, підйомник каротажний свердловинний – ПКС, газонафтовий контакт – ГНК*).

За допомогою синтаксичного способу утворюється більшість термінів у складі терміносистемі нафтогазової промисловості. Темпи розвитку нафтогазової науки, складна внутрішня співвіднесеність у колі її понять, їх багатоаспектність викликають появу комплексних мовних одиниць. Термінами-словосполученнями легше, ніж іншим словотвірними засобами, передати належність до класифікаційного ряду, яка ґрунтується на родо-видовому співвідношенні понять. Саме це змушує фахівців удаватися до послуг цього способу.

У складі аналізованої термінології найбільше двокомпонентних терміносполучень, утворених за найтиповішими моделями: “прикметник + іменник” (*малодебітні свердловини, засувка фонтанна, газовий бензин*), “іменник + іменник” (*метод імплзії, покрівля пласта, кожух насоса, сітка свердловин*). Компоненти, що входять до складу термінологічного словосполучення, можуть поєднуватися різними видами підрядного зв'язку. Найпоширенішими для двокомпонентних термінологічних словосполучень є узгодження (*внутрішньотрубна демульсація, інтегральний сейсмокаротаж*) та керування (*укладання трубопроводу, буріння свердловини*). Для складніших словосполучень характерне поєднання цих видів зв'язку (*регулятори циклів плунжерного підіймача, вимірювач крутного моменту*). Виявлено велику кількість трикомпонентних і чотирикомпонентних термінів, для яких найбільш поширеними є такі моделі: “прикметник (дієприкметник) + іменник + іменник” (*гідравлічний розрив пласта, безтранспортний спосіб розкриття*), “іменник + іменник + іменник” (*згущення мережі свердловин, станція керування електробуром*), “прикметник + іменник + іменник + іменник” (*груповий пункт збору газу, батарейна система розміщення свердловин*) та ін. Процес стандартизації передбачає визначення оптимальної довжини для термінів. Ідеальною довжиною терміна вважається така, при якій кожен терміноелемент виражає одне поняття із системи понять певної галузі науки чи техніки (В. Лейчик).

Найоптимальнішими у термінології нафтогазової промисловості є терміни-словосполучення, що складаються з двох і трьох елементів.

Оскільки творення термінів – процес свідомий, то однією з вимог до терміна є його вмотивованість, тобто співвідношення між внутрішньою формою та лексичним значенням мовних одиниць. Причому поняття мотивації належить тільки до складних морфемних утворень і не притаманне похідним словам. Непохідні лексичні одиниці, морфеми можуть бути вмотивовані тільки через семантичне перенесення чи звуконаслідувальні асоціації. Серед досліджуваних термінів найбільш поширений словотвірний, або морфологічний, вид вмотивованості, що виявляється у зв'язку між твірною та похідною основами (*буріння* ← *бурити*, *вибій* ← *вибивати*, *нагнітач* ← *нагнітати*). Для термінів-комполітів та термінів, що утворені лексико-семантичним способом, характерна семантична вмотивованість, а термінологічні словосполучення належать до лексико-синтаксичного типу мотивації.

Отже, вмотивованість – обов'язкова умова існування терміна у будь-якій терміносистемі. Відомості про способи творення та вмотивованість термінів сприятимуть удосконаленню та впорядкуванню термінології нафтогазової промисловості.

У *четвертому розділі* – **“Унормування та стандартизація термінів нафтогазової промисловості”** – висвітлені питання впорядкування системи понять нафтогазової галузі і термінів на їх позначення.

Розвиток нафтогазової промисловості й науково-технічний прогрес взагалі зумовлюють постійне збагачення галузі новими поняттями та термінами на їх позначення. Основний корпус термінів зазначеної промисловості вже сформовано і на цьому етапі потребує унормування, систематизації та кодифікації, оскільки для того самого поняття у різних виданнях уживаються різні номінації, трапляються буквалізми російських термінів, граматичне оформлення окремих термінів часом суперечить законам сучасної української мови тощо. Процес унормування терміносистеми нафтогазової промисловості – це заходи, спрямовані на те, щоб галузева термінологія могла адекватно відображати систему спеціальних понять, при цьому відповідаючи нормам літературної мови. Основні ознаки терміна як найменування спеціального наукового поняття визначаються поняттєвим, логічним та лінгвістичним аспектами його нормативності. Оскільки змістова (співвідношення терміна та його дефініції) й логічна (ієрархія понять) нормативність виходять поза межі компетенції мовознавців, основним у дослідженні є рекомендації щодо лінгвістичної нормалізації термінології нафтогазової

промисловості, тобто правильності утворення і вживання термінів. Подальше удосконалення й унормування досліджуваної термінології на лексичному рівні має передбачати узгодження національного та міжнародного компонентів у терміносистемі. Пропонуємо із двох термінів-дублетів надавати перевагу питомому термінові, якщо він відповідає нормам сучасної української літературної мови і це не суперечить традиціям терміновживання.

До складу аналізованої термінології ввійшло чимало невмотивованих і таких, що не відповідають нормам сучасної української мови, калюк російських слів, що функціонують разом із українськими термінами або навіть замість них. Це зумовлено тим, що терміни не завжди можуть перекладатися з однієї мови на іншу як звичайні слова. Оптимальним шляхом перекладу термінів вважається такий: “поняття – український термін” незалежно від того, з якої мови здійснюється переклад. Отже, в основі перекладу повинен лежати аналіз властивостей нового поняття і відображення їх в українській назві. Якщо ж у запозиченому термініві відображено найважливішу ознаку поняття, то доцільно перекладати термін, як звичайне слово. У дослідженні подані практичні рекомендації щодо вживання термінів *область, галузь, сфера, царина; об'єм, обсяг і ємність; площинка, майданчик і ділянка; ємність і місткість*. Пропонуємо замінити буквализми *ззор, запірна арматура, юбка, масло* тощо українськими термінами *проміжок, перекирвна арматура, острішок, олива*. Але до вибору терміна треба ставитися дуже обережно, глибоко вивчаючи його етимологію.

Однією з проблем нормування української термінології нафтогазової промисловості є й формальна варіантність, адже вибір найдоцільнішого та найраціональнішого варіанта, такого що відповідає не лише лінгвістичним вимогам, а й основним тенденціям розвитку термінолексики та термінотворення, є важливим етапом унормування термінології. В цілому фонетичний та акцентний типи варіантності не створюють проблем у складі термінології нафтогазової промисловості, а словотвірний тип зумовлює проблеми щодо стандартизації досліджуваної термінології на словотвірному рівні. Внормування аналізованої термінології сприяє усуненню непродуктивних словотвірних моделей: безсуфіксних іменників та іменників із суфіксом *-к-* на позначення процесу дії (*розробка – розроблення, згин – згинання, розвідка – розвідування*); активних дієприкметників із суфіксами *-уч-* (*-юч-*) (*поглинаюча – поглинальна свердловина, зв'язуюча – зв'язувальна речовина, перекирваючі – перекирвні породи, маркуючий – маркувальний горизонт, екрануючі – екранувальні відклади*).

До граматичних проблем стандартизації аналізованої термінології належить функціонування термінів, що передаються двовидовими дієсловами, які мають одну форму й для позначення dokonanoї дії, й для позначення дії недokonanoї. Пропонуємо у випадках, де це можливо, подолати граматичну недостатність двовидових дієслів та утворених від них дієприкметників за допомогою префіксів зі значенням dokonanoї дії (*фільтрована нафта* – нафта, яка знаходиться в процесі фільтрації, а *профільтрована нафта* – нафта, що пройшла процес фільтрації).

Отже, на сучасному етапі розвитку галузевих терміносистем більшість заходів термінологів спрямовані на впорядкування та стандартизацію української науково-технічної термінології.

Висновки

Термінологія нафтогазової промисловості є відкритою системою спеціальних найменувань, що відображає сукупність понять відповідної галузі. Перебуваючи під постійним впливом літературної мови, частиною якої вона є, та системи понять нафтогазової промисловості, аналізована терміносистема постійно еволюціонує і розширює свій функціональний статус.

Становлення досліджуваної термінології – це тривалий та багатоетапний історичний процес, що почався з XIII ст. і особливо активізувався після здобуття Україною незалежності у 1991 році. Розвиток терміносистеми проходив шляхом неухильного збільшення кількості найменувань нафтогазової галузі, що відбираються зі складу загальнонаціональної мови, яка є основою досліджуваної термінології. Вплив інтра- та екстралінгвальних чинників зумовив значну кількість запозичень з англійської, німецької, французької та інших мов у аналізованій терміносистемі.

Спеціальні назви в межах української термінології нафтогазової промисловості взаємопов'язані і утворюють польову структуру, у складі якої виділяють лексико-тематичні групи, що свідчить про семантичний зв'язок термінів, об'єднаних не за внутрішньомовними, а за зовнішніми щодо мови ознаками. Аналіз лексико-семантичних процесів у складі термінології нафтогазової промисловості доводить, що досліджувана терміносистема є органічною частиною лексичної системи загальнонаціональної мови, оскільки всі тенденції розвитку лексики загальнонаціональної відбиваються і в термінології. Найбільше поширені в аналізованій термінології гіпер-гіпонімічні та антонімічні відношення сприяють єдності і цілісності цієї історично сформованої та системно організованої сукупності спеціальних понять. Наявність

полісемії та омонімії в досліджуваній терміносистемі є свідченням розвитку поняттєвої системи нафтогазової галузі та частковим виявом загальнолінгвістичної тенденції до економії мовних ресурсів. Розвиток синонімічних та варіантних відношень у термінології хоч і стримується нормотвірною діяльністю, проте не усувається повністю, оскільки аналізована терміносистема є відносно відкритою.

Для досліджуваної термінології актуальні ті самі способи творення, що й для лексики загальнонародної: лексико-семантичний, морфологічний та синтаксичний. Це пояснюється тим, що ці способи є усталеними і перевіреними у загальнонаціональній мові. Своєрідність спеціальної лексики виявляється в неоднаковій продуктивності названих способів, а також у різній регулярності використання певних словотвірних моделей, у спеціалізації словотвірних засобів для називання окремих лексико-тематичних груп термінів тощо. Назви спеціальних понять нафтогазової галузі виражаються майже всіма самостійними частинами мови та комбінаціями різних частин мови.

На сучасному етапі становлення термінології нафтогазової промисловості найбільш актуальними є питання упорядкування та стандартизації. Результати дослідження дають можливість провести роботу щодо уніфікації терміносистеми нафтогазової промисловості на лексичному та граматичному рівнях. Це можна здійснити різними шляхами, зокрема замінивши буквалізми з російських слів термінами українського походження, зменшивши кількість словотвірних варіантів через вилучення непродуктивних словотвірних типів тощо.

Основні положення дисертації викладено у публікаціях:

1. *Дорошенко С.М.* З історії походження української термінології нафтогазової промисловості // Наука і сучасність: Збірник наукових праць / НПУ імені М.П.Драгоманова. – К.: Логос, 2002. – Т. XXXI. – С. 180 – 187.
2. *Дорошенко С.М.* Про польову структуру української термінології нафтогазової промисловості // Проблеми граматики і лексикології української мови: Збірник наукових праць / НПУ імені М.П.Драгоманова / Відп. ред. А.П.Грищенко. – К.: НПУ, 2002. – С. 151–158.
3. *Дорошенко С.М.* Мотиваційні поля в термінології нафтогазової промисловості // Вісник: Проблеми української термінології – Львів: Львівська політехніка, 2002. – С. 530 – 533.

4. *Дорошенко С.М.* З історії дослідження української наукової термінології // Вісник: Збірник наукових статей викладачів, докторантів, аспірантів НПУ ім. М.П.Драгоманова. – К.: НПУ імені М.П.Драгоманова, 2002. – Випуск 2. – С. 34 – 36.
5. *Дорошенко С.М.* До питання про лінгвістичні характеристики терміна // Молодь, освіта, наука, культура і національна самосвідомість: Збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції. – К.: Вид-во Європ. ун-ту, 2002. – Т.2. - С. 108 – 110.
6. *Дорошенко С.М.* Полісемія і омонімія в термінології нафтогазової промисловості // Система і структура східнослов'янських мов: Збірник наукових праць / НПУ імені М.П.Драгоманова. – К.: Т-во “Знання” України, 2003. – С. 167 – 174.
7. *Дорошенко С.М.* Антонімія в термінології нафтогазової промисловості // Українська термінологія і сучасність: Збірник наукових праць. – Випуск V / Відп. ред. Л.О.Симоненко. – К.: КНЕУ, 2003. – С. 143 – 147.
8. *Дорошенко С.М.* Синонімія у термінології нафтогазової промисловості // Гуманітарна освіта в технічних вищих навчальних закладах: Збірник наукових праць. – Випуск 7. – К.: НАУ, 2003. – С. 70 – 81.
9. *Дорошенко С.М.* Основні способи словотворення в термінології нафтогазової промисловості // Вісник: Проблеми української термінології – Львів: Львівська політехніка, 2003. – С. 80 – 86.

АНОТАЦІЯ

Дорошенко С.М. *Формування та розвиток української термінології нафтогазової промисловості.* – Рукопис. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук за спеціальністю 10.02.01 – українська мова. – Національний педагогічний університет імені М.П.Драгоманова. – Київ, 2004.

Дисертацію присвячено дослідженню української термінології нафтогазової промисловості в синхронно-діахронному аспекті.

У роботі описано основні етапи формування української термінології нафтогазової промисловості, досліджено вплив мовних та позамовних чинників на склад української термінології нафтогазової промисловості з погляду походження. Проведено лексико-тематичну класифікацію аналізованої термінології і проаналізовано причини та особливості перебігу лексико-семантичних процесів в українській термінології нафтогазової промисловості. У дисертації досліджено словотвірну структуру

термінології нафтогазової промисловості, визначено шляхи та способи термінотворення. Вироблено практичні рекомендації щодо унормування та стандартизації української термінології нафтогазової промисловості на сучасному етапі.

Ключові слова: термін, терміносистема, українська термінологія нафтогазової промисловості, термінотворення, унормування.

АННОТАЦІЯ

Дорошенко С.М. *Формирование и развитие украинской терминологии нефтегазовой промышленности.* – Рукопись. Диссертация на соискание учёной степени кандидата филологических наук по специальности 10.02.01 – украинский язык. – Национальный педагогический университет имени М.П. Драгоманова. – Киев, 2004.

В диссертации впервые в украинском терминоведении предпринята попытка изучения аспектов формирования и функционирования украинской терминологии нефтегазовой промышленности в синхронно-диахронном аспекте.

Терминология занимает значительное место в словарном составе каждого развитого литературного языка. Изучение терминологической лексики способствует правильному пониманию закономерностей развития лексической системы языка в целом. Выбор темы диссертации определен недостаточной изученностью украинской терминологии нефтегазовой промышленности, неупорядоченностью её словарного состава, что обусловлено интра- и экстралингвальными факторами.

В первом разделе “Из истории формирования украинской терминологии нефтегазовой промышленности” рассматривается развитие изучаемой терминологии как продолжительный исторический процесс. Условно можно выделить несколько этапов становления исследуемой терминосистемы, которые совпадают с основными периодами формирования всей украинской научно-технической терминологии: 1) с XIII в. и до конца XIX в.; 2) конец XIX в. – 20-е годы XX в.; 3) 30-80-е годы XX в.; 4) 90-е годы XX в. – начало XXI в.

Таким образом, в работе установлено, что формирование исследуемой терминосистемы началось ещё в XIII в., когда в летописях фиксируется номен “нефть”. Наиболее плодотворным в развитии терминологии нефтегазовой отрасли был период с конца XIX века - до 30-х годов XX века. Репрессивные методы относительно украинского языка отразились на состоянии терминологии и исказили естественное

развитие украинской терминологии нефтегазовой промышленности. В связи с этим на современном этапе развития анализируемой терминологии первостепенное значение имеют проблемы нормирования и стандартизации. Вследствие влияния интра- и экстралингвальных факторов украинская терминология неоднородна с точки зрения происхождения.

Второй раздел “Лексико-семантическая организация украинской терминологии нефтегазовой промышленности” посвящен лексико-семантическим явлениям, которые имеют место в исследуемой терминологии.

Номинативные единицы в пределах терминополья украинской терминологии нефтегазовой промышленности взаимосвязаны и объединяются в лексико-тематические группы, что свидетельствует о семантической связи терминов, которые объединены не по внутриязыковым, а по внешнеязыковым признакам.

Поскольку термин является словом литературного языка и терминология входит в лексическую систему как её подсистема, то все лексико-семантические процессы литературного языка имеют место в терминологии в пределах, которые не нарушают семантической определенности термина.

Синонимия, антонимия, полисемия и омонимия характеризуются в составе исследуемой терминосистемы специфическим выявлением, что свидетельствует об относительной самостоятельности терминологии как подсистемы литературного языка.

В третьем разделе “Структурно-словообразовательные особенности терминов нефтегазовой промышленности в украинском языке” выявлены основные способы образования терминов, описаны модели терминообразования, определена степень их продуктивности.

Деривация терминов нефтегазовой промышленности в основном накладывается на деривацию слов общеупотребительного языка. Своеобразие специальной лексики проявляется в разной степени продуктивности способов, моделей образования и специализации словообразовательных средств.

В четвертом разделе “Нормирование и стандартизация украинской терминологии нефтегазовой промышленности” анализируется современное состояние исследуемой терминологии, проблемы её упорядочения на лексическом и грамматическом уровнях. Даны практические рекомендации по ограничению синонимии, вариантности и изъятию непродуктивных словообразовательных моделей в украинской терминологии нефтегазовой промышленности.

Ключевые слова: термин, терминосистема, украинская терминология нефтегазовой промышленности, терминообразование, нормирование.

SUMMARY

Doroshenko S.M. The formation and development of Ukrainian terminology of oil and gas industry. - Manuscript. Dissertation for scientific degree of Candidate of Philological sciences, speciality 10.02.01 - Ukrainian language. - National M.P. Dragomanov Pedagogical University. - Kyiv, 2004.

The thesis is devoted to the research of Ukrainian terminology of oil and gas industry in synchronic and diachronic aspects.

In this work are described the basic stages of formation in Ukrainian terminology of oil and gas industry, influence of languages and out of languages factors on structure in Ukrainian terminology of oil and gas industry on the part of an origin is investigated. It is lead lexico-thematic classification of analyzed terminology and the reasons and features of lexico-semantic processes in Ukrainian terminology of oil and gas industry are analyzed.

In thesis the word-formation structure of terminology of oil and gas industry is investigated, defines ways and means of terminological formations. Practical recommendation have been worked under the attitude of normalization and standardization of Ukrainian terminology at a modern level.

Key words: term, term-system, the Ukrainian terminology of oil and gas industry, terminological formation, normalization.